

Т. Ф. ШУМАРІНА. Синонімія як засіб діагностування системи соціальних ознак

У статті наявна спроба експериментального дослідження кореляційної залежності стилістичних синонімів та системи соціальних ознак мовної особистості. Аналіз синонімічних уподобань засвідчив, що вибір лексеми з синонімічного ряду може бути обумовлений системою «інтелектуально-культурний рівень – вік».

Ключові слова: експериментальне дослідження, кореляційна залежність, стилістичні синоніми.

The article is devoted to the experimental research of the correlation dependence between stylistic synonyms and system of the linguo-individuum social features. The analysis of the synonym choice, showed that the selecting the proper synonym depends on the system of «intellectual-cultural level-age».

Key words: experimental research, correlation dependence, stylistic synonyms.

В колі нагальних питань класифікаційної діагностики щодо методики виявлення соціальних ознак мовної особистості, тобто рідної мови, місця формування мовних навичок, статі, віку, інтелектуально-культурного рівня тощо, проблема визначення системи соціальних ознак автора анонімного тексту й досі належить до найскладніших та малорозроблених. Проте на можливість зважання не лише окремих анатомічних, психологічних чи соціальних параметрів особистості виконавця, але й їх взаємозв'язку вказували ще у 80-ті роки фахівці-почеркознавці. Наприкінці 90-х років ідея кореляційної залежності чинників знаходить підтримку, хоча й у надто загальному вигляді, і в авторознавців на підставі того, що висновки їх колег в повній мірі можуть бути віднесені до питання про виявлення залежності між системою ознак особистості та ознаками її писемного мовлення. Власне, йдеться про те, що майже за умов дефіциту інформації вирішення судово-авторознавчих класифікаційних завдань стає можливим завдяки аналізу і прийняття до уваги даних, що

були одержані підчас діагностування інших класифікаційних властивостей автора і взаємозв'язку між ними. Так, експертна програма з'ясування місця формування мовних навичок, ґрунтуючись на даних щодо говіркового “субстрату” мови документа, тим самим працює й на вирішення питання про рідну мову автора; ступінь володіння рідною мовою є важливим показником інтелектуально-культурного рівня, який, у свою чергу, виступає як один із головних параметрів, коли за мету маєтсья визначення віку та соціального статусу автора [3]. На жаль, авторознавчі джерела не надають жодної інформації про ступінь достовірності отриманих результатів. А лінгвістичних експериментальних досліджень, які б доводили, а не декларували існування кореляційної залежності конкретних мовних одиниць від системи соціальних чинників, як нам відомо, й досі не існує. Виходячи з цього здається доцільним з'ясувати, чи дійсно існує корелювання системи (хоча б двох) соціальних ознак з певними одиницями лексико-семантичної системи. Конкретною ж метою дослідження є розроблення на підставі експерименту методики встановлення системи соціальних ознак автора документа за специфікою його синонімічних уподобань. Головна гіпотеза полягає у тому, що вибір тієї чи іншої лексеми з синонімічного ряду може бути обумовлений саме системою соціальних ознак мовної особистості, між якими існує кореляційна залежність. Основою для висунування цієї гіпотези, послужили ознаки, які А. А. Леонтьєв вважав доцільними для використання у криміналістиці, а саме: потенційна можливість вибору та міра виразності. «Однакові виразні потреби співвідносяться у різних мовників з різними шарами лексики», – зазначав він, згадуючи при цьому слова К. Чуковського щодо різноманіття можливих синонімічних уподобань [5:32]. Слід зауважити, що синонімія – це найбагатограніший матеріал, який, за нашими спостереженнями, придатний для доведення існування кореляційної залежності між багатьма типами систем соціальних ознак, а саме: “інтелектуально-культурний рівень – гендер”, “гендер – вік”, “інтелектуально-культурний рівень – рідна мова”, “інтелектуально-культурний рівень – вік”. Саме остання з перелічених систем й була обрана нами за об'єкт спостереження в даному експериментальному дослідженні.

Доцільно нагадати, що у судовому авторознавстві, на відміну від виявлення ступеню інтелектуально-культурного рівня, методика якого широко представлена у спеціальній літературі у вигляді цілої системи мовних репрезентантів [2], проблема визначення віку й досі залишається малорозробленою. Не визначена система лінгвістичних ознак, не розроблена методика їх застосування у класифікаційних дослідженнях. У роботах авторознавців дуже схема-

тично описується віковий лінгвістичний діагностично значущий інвентар [6], на рівні історизмів та молодіжного жаргону. Дещо конкретніше ця проблема розробляється в дослідженнях мовознавців [1], але теж недостатньо, бо проблема віку розглядається лише на рівні константних та змінних лексичних показників, переважно у вертикальному зрізі. Але ті ж лексичні та маркери інших рівнів на горизонтальному зрізі, тобто, скажімо, у межах фіксованого нормою способу висловлення, наприклад, у офіційно-діловому стилі, зовсім не здобули висвітлення у лінгвістичних роботах. А втім, уявлення сучасних мовців різного віку про вірне й невірне призводить до складання “малих” норм окремих стилів, тобто складаються сучасні шаблони уявлення мовців про нормативне й ненормативне в науковому викладанні, в розмовному мовленні чи у залученому до спостереження у нашій роботі офіційно-діловому стилі, що, на наш погляд, не повинно залишитися поза увагою експертів-криміналістів.

Офіційно-діловий стиль було нами обрано через те, що саме цей стиль залучається підчас виконання анонімних документів, що надсилаються за адресою офіційних закладів. І саме з матеріалами, виконаними у офіційно-діловому стилі, доводиться працювати експертам-авторознавцям. Таким чином, актуальність обраного напрямку дослідження обумовлена нагальною потребою експертів-криміналістів, які змушені вирішувати класифікаційні питання в умовах дефіциту інформації.

Повертаючись до суто лінгвістичного складника експерименту, слід зазначити, що обрана нами синонімія зазвичай розглядається як властивість лексики. Проте не можна забувати, що синонімія досить поширена й в галузі фразеології. До фразеологічних синонімів належать, на наш погляд, й лексикалізовані дієслівно-іменні словосполучення, які в купі зі словом становлять синонімічну пару. Дослідники приділили багато уваги питанню про їх визначення, тобто до яких мовних одиниць їх можна віднести – до фразеологізмів, до аналітичних слів, до лексикалізованих синтаксичних слів чи до вільних дієслівних перифразів?

В цій статті ми дотримуємося погляду корифеїв вітчизняної лінгвістики В. В. Виноградова та Н. М. Шанського, які стверджували, що дієслівно-іменні словосполучення (далі ДІС) належать до фразеологізмів. На те, що ДІС і дієслова є синонімами, вказують як дослідники російської, так і інших мов. А з цього ми виводимо, що пари “ДІС – дієслово” мають статус синонімічних одиниць і, таким чином, можуть стати одиницями даного дослідження.

За своїм типом ці одиниці належать до стилістичних синонімів. Як зауважує В. А. Гречко, всі дослідники говорять про стилістичне розмежування

дієслів та ДІС, про тяжіння словосполучень до офіційного мовлення, до книжкового стилю, хоча й суцільних спостережень за ДІС у тому чи другому стилі немає [4]. Спираючись на зазначене стилістичне забарвлення ДІС, спробуємо виявити уявлення про належне (“приватні”, “малі” норми) різних вікових та культурно-освітніх груп та довести існування кореляційної залежності вибору лексико-фразеологічних синонімів (дієслово – дієслівно-іменні словосполучення (ДІС) від системи соціальних ознак – інтелектуально-культурного рівня та віка”.

Учасники експерименту відбиралися за ознакою “інтелектуально-культурний рівень”. Умовно його можна визначити як “високий” та “низький”. Вікова диференціація інформантів складала одинадцять параметрів: 15, 20, 25, 30, 35, 40, 45, 50, 55, 60 та 65 років. В експерименті брали участь по 5 чоловік кожної вікової групи. Причому половина з них – це носії високого інтелектуально-культурного рівня: 15–16-річні учні СШ – діти з родин інтелігенції, студенти вузів м. Одеси, викладачі, інженери, лікарі, бухгалтери; а іншу групу інформантів становили представники робочих спеціальностей – матроси, мотористи, слюсарі, офіціантки, продавці. Загалом в цьому експерименті брали участь 110 осіб, яким було запропоновано скласти за своїм вибором офіційний документ (докладну записку, рапорт, заяву), спираючись на будь-які слова з пропонованого списку.

Лінгвістична частина анкети містила 15 пар лексико-фразеологічних синонімів російської мови, вірніше, синонімічних дієслів та ДІС:

Борются – вести боротьбу
Сочувствовать – проявлять сочувствие
Исследовать – проводить исследование
Запустит – осуществит запуск
Критиковать – подвергать критике
Подчиняться – оказаться в подчинении
Заменять – производить замену
Заботиться – проявлять заботу
Участвовать – принимать участие
Помогать – оказывать помощь
Отвечать – дать ответ
Контролировать – осуществлять контроль
Решать – вынести решение
Поддержать – оказывать поддержку
Надеяться – выразить надежду

Тобто за вимогою експерименту інформант повинен був здійснити вербальний вибір у жорстких умовах подолання альтернативи, яка є словниковим складом лише двох стилістичних груп – нейтральної та маркованої (умовно позначимо їх відповідно як група І і група ІІ). Припускалося, що акт переваги одного мовного засобу іншому, також, як і ступінь його усвідомлення, – це й є сам мовець, “образ автора” цього висловлення (речення).

Обробка даних проводилася у три етапи. На першому аналізувалася залежність вибору синонімів від вікового параметру інформантів високого інтелектуально-культурного рівня.

Результати аналізу свідчать про те, що у молоді цієї інтелектуальної верстви переваги першого члена синонімічної пари більш частотні, але вони повільно зменшуються приблизно до 40 років, після чого перевага віддається синонімам з другої групи.

На другому етапі аналізу підлягала залежність вибору синонімів від вікового параметру інформантів низького інтелектуально-культурного рівня. За нашими даними, ця молодь теж обрала слова з першої групи, більш за те, зробила це одностайно (100 %).

На межі 40–45 років, аналогічно до інформантів з високим інтелектуально-культурним рівнем, відзначається перевага слів першої групи, до того ж у означений період синонімічні переваги набувають різкої зміни (35 р. – 80,6 %; 40 р. – 55,7 %). Втім подальше їх розподілення за ознакою віку стабілізується, причому відсоток різниці переваги слів другої групи порівняно з першою дуже невеликий – 20 %, тобто інформанти з низьким рівнем, хоча й віддають перевагу ДІС, їх тяжіння до синонімів з першої групи виявляється дуже сильним. Аналіз у порівняльному аспекті вікових переваг інформантів з високим інтелектуально-культурним рівнем свідчить про значуще домінування у літніх людей слів другої групи (ДІС) – 79,5 %, 80,6 %, 81,7 %. А відсоток вживання слів першої групи становить лише 20,6 %, 19,4 %, 18,3 %.

Результати експерименту зафіксовані у наведеній нижче таблиці 1.

Порівняльний аналіз даних дозволив з’ясувати наступне:

1. Молоді люди, незалежно від інтелектуально-культурного рівня, у текстах офіційно-ділового стилю переважно вживають нейтральні однослівні синонімічні варіанти.

2. Літні інформанти віддають перевагу офіційно-діловим ДІС.

3. У молоді з високим інтелектуально-культурним рівнем коливання у виборі варіантів більш суттєві, ніж у осіб з низьким інтелектуально-культурним рівнем.

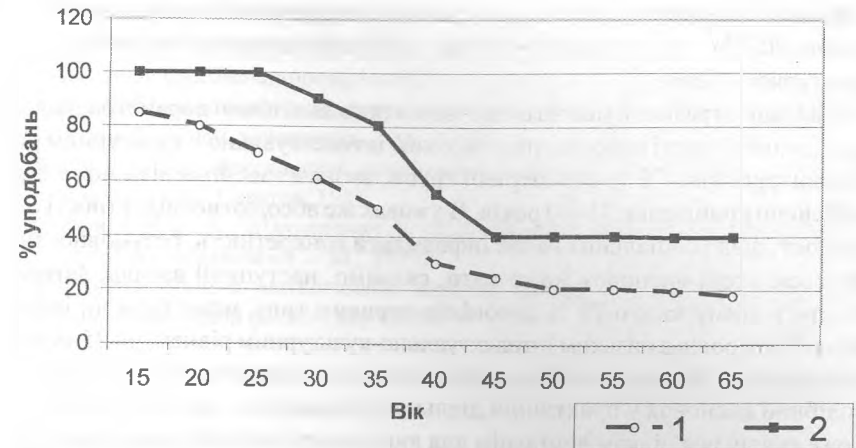
Таблиця 1

Залежність синонімічних уподобань від соціальних ознак – віку та інтелектуально-культурного рівня

Вік	Високий інтелектуально-культурний рівень		Низький інтелектуально-культурний рівень	
	I	II	I	II
15	85,0	15,0	100	0
20	80,2	19,8	100	0
25	70,5	29,5	100	0
30	60,8	39,2	90,7	9,3
35	50,1	49,9	80,6	19,4
40	30,2	69,8	55,7	44,3
45	25,0	75,0	40,6	59,4
50	20,6	79,4	40,3	59,7
55	20,5	79,5	40,3	59,7
60	19,4	80,6	40,0	60,0
65	18,3	81,7	40,0	60,0

4. Межа зміни преваг становить приблизно 40 років у представників обох інтелектуально-культурних рівнів. Але перехід до більш престижних варіантів – ДІС – у групі з високим інтелектуально-культурним рівнем більш повільний, у їх опонентів – значно різкіший.

На наступному етапі ми намагалися довести основну гіпотезу, для доказу якої саме і проводилися попередні спостереження. Вважаємо, що доцільно провести доказ існування кореляційної залежності синонімічних уподобань одразу від двох соціальних ознак – віку та інтелектуально-культурного рівня – на матеріалі якоїсь одної з груп синонімів, припустимо, першої. Дані по другій групі виявляться відповідними. На наявність тісної залежності між синонімічними уподобаннями I групи від системи соціальних ознак – віку та інтелектуально-культурного рівня – вказують високі коефіцієнти кореляції (0,98–0,99), які розраховувались на основі первинних статистичних матеріалів за звичайною формулою. Наявність цієї залежності для зазначеної вище першої групи слів переконливо демонструє графік 1.

Графік 1. Кореляційна залежність синонімічних уподобань від системи соціальних ознак – віку та інтелектуально-культурного рівня (1 – високий, 2 – низький)

Легко переконатися у його практичній значущості. За його сприянням стає можливою оптимізація процесу визначення віку за умов відомого інтелектуально-культурного рівня, чи навпаки, інтелектуально-культурного рівня при наявності інформації про вік. Наприклад: якщо до знаних соціальних параметрів належить інтелектуально-культурний рівень, наприклад високий, то за кількістю синонімів першої групи, що становить приблизно 60,8 % від загального числа синонімів цього типу, можна встановити вік інформанта, який у нашому випадку дорівнює 30 років. Чи навпаки, на основі відомого віку, скажімо, 45 років, за умови існування в тексті 40,6 % синонімів першої групи можна стверджувати, що автор його належить до інформантів низького інтелектуально-культурного рівня. У деяких випадках, коли кількісні показники збігаються, як це трапилось у представників низького інтелектуально-культурного рівня 50, 55 років та 60, 65 років, вік можна вказати приблизно, наприклад: приблизно 60–65 років. Найважливішим надбанням цього експерименту вважаємо можливість визначення за допомогою синонімів згаданого типу не одного, а двох соціальних параметрів (інтелектуально-культурного рівня та віку), ґрунтуючись на кореляційній залежності цих чинників. Так, коли в тексті представлено, наприклад, 60,8 % слів першої синонімічної групи, то, за нашими матеріалами, можна вивести вік автора

(30 років) та інтелектуально-культурний рівень (високий), а якщо їх, припустимо, 90,7 %, то це писав 30-річний інформант низького інтелектуально-культурного рівня.

За нашим графіком можна визначити й проміжні вікові параметри: наприклад, якщо в тексті інформанта з низьким інтелектуально – культурним рівнем використано 70 % слів першої групи, визначення його віка може бути здійснено приблизно: 35–40 років. В умовах же абсолютної відсутності обізнаності щодо соціальних ознак інформанта конкретність, безумовно, знижується, і тоді висновок може мати, скажімо, наступний вигляд: автором тексту, в якому вжито 70 % синонімів першого типу, може бути чи інформант 35–40 років з низьким інтелектуально-культурним рівнем, чи 25-річний інформант, який має високий інтелектуально-культурний рівень. Гадасмо, що подібний висновок у практичній діяльності експертів – криміналістів іноді може виявитися цілком достатнім для висунення гіпотези щодо зазначених вище соціальних параметрів аноніма, особливо за умов дефіциту інформації.

Щоб наблизити результати нашого дослідження до сфери їх дійсного використання, тобто судового автороззнавства, було вирішено перевірити отримані дані не тільки за допомогою пересічних носіїв мови, але й фахівців у галузі мови – філологів та співробітників судових закладів, органів правопорядку, які мають справу з аналізом писемних документів, виконаних за допомогою різноманітних засобів. Фахівці висловили свою думку щодо інтелектуально-культурної та вікової належності пропонованих експериментальних текстів одностайно, і їх висновки збігаються з результатами нашого експерименту.

Таким чином, досліджені синонімічні пари (дієслово – ДІС) відіграють в тексті роль соціального маркера, за допомогою якого можна встановити вік та інтелектуальний рівень, які, в свою чергу, знаходяться і між собою і з синонімами у кореляційній залежності. Співвіднесеність соціальних маркерів зі згаданими соціальними параметрами авторів текстів була підтверджена фахівцями – філологами та авторознавцями, що надало їй статус певного діагностичного засобу та можливість бути занесеною до складу сукупності ідентифікаційних ознак. Гадасмо, що методика і прийоми експериментального дослідження системи “інтелектуально-культурний рівень – вік” можуть виявитися корисними у випадках дослідження кореляційної залежності певних типів синонімічних пар і від інших систем соціальних ознак, а саме: “інтелектуально-культурний рівень – гендер”, “інтелектуально-культурний рівень – рідна мова”, “гендер – вік” тощо.

1. Богданович Г. Ю. Языковая личность а аспекте лингвокультурологии. – Днепропетровск, 2002. – Вып. 16.
2. Вопросы судебно-автороведческой экспертизы. – К., 1984.
3. Вул С. М. О возможности диагностирования пола автора // Актуальные вопросы судебной экспертизы. – М., 1999.
4. Гречко В. А. Лексическая синонимика современного русского литературного языка. – Саратов, 1987.
5. Леонтьев А. А., Шахнарович А. М., Батов В. И. Речь в криминалистике и судебной психологии. – М., 1977.
6. Теоретические и методические вопросы криминалистического исследования письменной речи. – М., 1977.

УДК 811.161.2'373.7

Л. І. ЯКОВЕНКО. Українські прокльони у лінгвоментальному аспекті

В статті розглядаються українські вигуківі фразеологізми, що містять у своєму значенні побажання позбутися когось / чогось, визначається їх статус, досліджується внутрішня форма, виділяються концепти, що залучаються до мовної репрезентації ситуації прокльону.

Ключові слова: вигуківі фразеологічні одиниці (прокльони), мовленнєвий акт, внутрішня форма, концепт.

The Ukrainian exclamatory phraseological units, which contains in its importance a wish to dispose of someone / anything, are considered in article. It is defined their status, is researched the internal form, allocated concepts, which are attracted to language representation of curse.

Key word: exclamatory phraseological units (curses), speech act, internal form, concept.

Для дослідження менталітету за даними мови чи не найбільш плідним виявляється фразеологічний матеріал, що зумовлено особливостями фразеологічного значення. По-перше, фразеологізми служать не стільки для називання певних ситуацій, скільки для вираження мовцем свого ставлення до цих ситуацій. По-друге, сума значень окремих компонентів не дає цілісного фразеологічного значення – воно є результатом певного переосмислення первинного словосполучення шляхом метафоризації, метонімізації та інших